

Historia

Mimo że w 2018 roku Archiwum Państwowe w Białymstoku świętowało 65-lecie swojego istnienia, początki instytucji są znacznie odleglejsze, niż wskazywałyby na to rzeczony jubileusz. Bowiem już 17 lutego 1920 roku Tadeusz Łopuszański, ówczesny Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, powołał do życia w stolicy, powstałego pół roku wcześniej, województwa białostockiego Archiwum Państwowe. Jednakże dekrety i zarządzenia szły jednym torem, życie zaś zupełnie innym. Z przyczyn organizacyjnych przez rok nie udało się instytucji rozpocząć działalności, co gorsza, z powodu braków lokalowych w samym Białymstoku, podjęto decyzję o ustanowieniu tymczasowej siedziby Archiwum w, właśnie co przyłączonym do województwa, Grodnie. Decyzja ta była brzemenna w skutki o tyle, że siedziba tymczasowa stała się ostatecznie docelową, gdyż w obliczu wspomnianych trudności, z czasem w ogóle zrezygnowano z prób uruchomienia w Białymstoku Archiwum, a jego kompetencje terytorialne przejęła właśnie instytucja grodzieńska (co wydaje się w pewnym sensie zasadne, bowiem większość ówczesnego zasobu Archiwum stanowiły akta urzędów byłej guberni grodzieńskiej). W tym czasie na terenie województwa funkcjonowały jeszcze dwa archiwa – w Suwałkach i Łomży, z tym że oba w krótkim czasie zostały zlikwidowane (pierwsze z nich w 1926 r. wchłonęło, jak się okazuje bardzo przepastne, Archiwum w Grodnie, drugie zaś, cztery lata później – AGAD).

Kolejną, drugą już próbę stworzenia nad Białą instytucji odpowiedzialnej za zabezpieczanie archiwaliów, podjęto dopiero po zakończeniu działań II wojny światowej. Dokładnie pięć lat po ich zakończeniu – 10 listopada 1950 roku Minister Oświaty – Stanisław Skrzyszewski wydał dekret powołujący Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Białymstoku. Jednak i tym razem trudności natury organizacyjno-technicznej przeciągały uruchomienie instytucji znacząco w czasie. Dopiero po blisko trzech latach od wydania dekretu, tj. 1 stycznia 1953 roku Henryk Altman – Naczelny Dyrektor Archiwów Państwowych formalnie powierzył obowiązki dyrektora białostockiej placówki dr. Stefanowi Sobańcowi, dotychczasowemu dyrektorowi AAN w Warszawie. Tym samym Archiwum Państwowe w Białymstoku, naówczas – Wojewódzkie Archiwum Państwowe, faktycznie rozpoczęło swoją działalność i to właśnie tę datę z czasem przyjęto jako cezurę określającą jego powstanie.

Początki istnienia jednostki były niezwykle trudne. Przez pierwsze miesiące dr S. Sobaniec swoje obowiązki pełnił w prywatnym mieszkaniu, zaś zasób instytucji stanowiło 55 metrów bieżących akt. 31 grudnia 1953 r., tj. po całym roku funkcjonowania „w próżni”, Archiwum otrzymało na swą siedzibę lokal w Wojewódzkim Zarządzie Związku Młodzieży Polskiej przy ul. J. Kilińskiego 16. Składał się on z jednego pomieszczenia biurowego i trzech (w niedługim czasie czterech) piwnic przeznaczonych na magazyny. Pozyskana baza lokalowa pozwalała na pomieszczenie łącznie 845 m.b. akt, choć panujące w niej warunki przechowywania archiwaliów właściwie uniemożliwiały. Z początkiem 1954 roku WAP w Białymstoku przejęło od WAP w Warszawie nadzór nad Powiatowym Archiwum Państwowym w Łomży, który to – pod zmienionymi, rzecz jasna, nazwami poszczególnych jednostek – trwa nieprzerwanie do dziś. W tym czasie Białymstokowi podlegały również PAP w Suwałkach i PAP w Ełku. Od 1955 roku Archiwum w osobie dyrektora – wówczas Adama Filonika, czyniło starania o pozyskanie na swe potrzeby dawnej zbrojowni Branickich, tj. odbudowywanego budynku przy Rynku Kościuszki 4. Starania te zwieńczono, złożonym 13 grudnia tegoż roku do Prezydium WRN i KW PZPR w Białymstoku, formalnym wnioskiem o przydzielenie obiektu. Co prawda jeszcze w tym samym miesiącu PWRN podjęło uchwałę przychylną się do przedmiotowego wniosku, jednak na jej realizację trzeba było poczekać kolejnych kilka lat. W tym czasie, tj. w połowie lat pięćdziesiątych XX wieku, zasób WAP w Białymstoku wynosił w przybliżeniu 105 zespołów archiwalnych, o łącznej objętości 371 m.b. akt.

W sierpniu 1959 roku kontrola Państwowej Inspekcji Pracy, w związku ze szkodliwymi, zagrażającymi zdrowiu pracowników warunkami, zamknęła dostęp do magazynów archiwalnych WAP w Białymstoku. Być może fakt ten wpłynął mobilizująco na ówczesnych decydentów, gdyż 20 czerwca 1960 roku, Archiwum wreszcie uzyskało ostateczną decyzję o przekazaniu na jego potrzeby Cekhauzu Branickich przy Rynku Kościuszki 4. Z początkiem lipca instytucja rozpoczęła przeprowadzkę do nowego obiektu (do przewiezienia było łącznie 170 zespołów, liczących 450 m.b. akt oraz ośmiu stałych, etatowych pracowników), którą ostatecznie zakończyła po dwóch latach. 1963 rok był rokiem ważnym pod kątem kształtowania dzisiejszego zasobu Archiwum, gdyż właśnie wtedy (we wrześniu) miało miejsce pierwsze przejście od NDAP akt rewindykowanych ze Związku Sowieckiego. Były to głównie XIX-wieczne, rosyjskojęzyczne materiały proveniencji białostockiej. Rok później zwiększyła się ilość podległych WAP w Białymstoku placówek archiwalnych – do czterech – do wcześniejszych PAP w Łomży, Suwałkach i Ełku, dołączyło powołane mocą decyzji NDAP – PAP w Bielsku Podlaskim, mające objąć zasięgiem swego działania powiat bielski, hajnowski i siemiatycki.

1 października 1965 roku Henryk Majecki zastąpił na stanowisku dyrektora Archiwum A. Filonika, który postanowił przejść na emeryturę. W tym czasie zasób placówki ocierał się o pułap 50 tys. j.a, zgrupowanych w 369 zespołach archiwalnych o łącznej objętości 495 m.b. Trzy lata później miał miejsce kolejny ważny moment w kształtowaniu zasobu Archiwum - instytucja przejęła z AGAD kilkanaście zespołów administracji państwowej byłych guberni łomżyńskiej i suwalskiej z okresu zaboru rosyjskiego (m.in. Kancelarię Gubernatora Łomżyńskiego, Rząd Gubernialny Łomżyński czy Komisję Województwa Augustowskiego i Rząd Gubernialny Augustowski), a dyrektor - H. Majecki, rozpoczął starania o przekazanie do Białegostoku akt Kamery Wojny i Domen Prus Nowowschodnich.

Z końcem stycznia 1976 roku, w wyniku wprowadzonej w połowie poprzedniego roku reformy administracyjnej, Naczelny Dyrektor - Leon Chajn wydał zarządzenie dostosowujące sieć archiwalną do nowego podziału administracyjnego państwa. Jego mocą powołano odrębne, samodzielne WAP w Suwałkach, któremu podporządkowano oddział terenowy w Elk. Tym samym obie te placówki przestały figurować w strukturze organizacyjnej WAP w Białymstoku. Nadal do niej natomiast należały dwie pozostałe jednostki - w Łomży i Bielsku Podlaskim, którym jedynie zmieniono dotychczasowe nazwy odpowiednio na: WAP w Białymstoku Oddział w Łomży i WAP w Białymstoku Ekspozytura w Bielsku Podlaskim. Na koniec tego roku zasób Archiwum obejmował już 1030 zespołów archiwalnych, złożonych z ponad 175 tys. j.a., co stanowiło łącznie 1 410 m.b. akt. W kolejnych latach praca jednostki przebiegała stałym rytmem, bez większych zakłóceń. Zasób systematycznie rósł, pracownicy zaś (wówczas, tj. w latach osiemdziesiątych XX w., w Archiwum zatrudnionych było ok. 21 osób) z każdym rokiem zwiększali liczbę wykonanych kwerend, przeprowadzanych kontroli.

Wraz ze zmianami ustrojowymi kraju, Archiwum na początku 1990 roku przejęło (według ówczesnego dyrektora - H. Majeckiego razem z pomieszczeniami magazynowymi) archiwum Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Białymstoku. Jednak po przejściu lokali Komitetu na własność Filii Uniwersytetu Warszawskiego w Białymstoku, zmuszone było szukać dodatkowych przestrzeni magazynowych, mogących pomieścić tak znaczny pod względem gabarytu nabytek. W porozumieniu z Magistratem wydzierżawiło więc 170 m² powierzchni w lokalu Żłobka Miejskiego przy ul. Wesołej 10. W nowo pozyskanych magazynach zdeponowano całość akt KW PZPR wraz z dokumentacją organizacji młodzieżowych. Zasób Archiwum liczył naówczas 1702 zespoły archiwalne, złożone z 324 492 j.a., co stanowiło 2 565 m.b. akt. Podjęte kroki, mające na celu zabezpieczenie jednostce przestrzeni magazynowej, mimo że na blisko dziesięć lat problem rozwiązały, z czasem okazały się niewystarczające. Dlatego też w lipcu 2001 roku Archiwum opuściło pomieszczenia w Żłobku Miejskim i przeniosło przechowywany tam zasób do wynajętego magazynu przy ul. Hetmańskiej. Jednak i to rozwiązanie nie wytrzymało próby czasu, w związku z czym w kwietniu 2004 roku APB podpisało z Telekomunikacją Polską umowę na wynajęcie blisko 400 m² powierzchni magazynowej w budynku przy ul. Skorupskiej 17. Nowy obiekt umożliwiał przechowywanie 2 kilometrów bieżących akt, co zabezpieczyło placówkę na kolejnych kilkanaście lat działalności.

Podejmowane na przestrzeni ostatnich, opisanych powyżej lat działania były kompromisem pomiędzy koniecznością, umożliwiającą w miarę sprawne funkcjonowanie, a możliwościami finansowymi jednostki. Jednakże kompromis ten był od samego początku rozwiązaniem przejściowym, obliczonym na zaspokojenie potrzeb bieżących. W swej definicji nie mógł zatem pełnić roli dalekosiężnej polityki lokalowej Archiwum. Wiadomym było także, że z czasem i on przestanie być wystarczającym, dlatego też dyrektor - Marek Kietliński rozpoczął starania o pozyskanie nowej, odpowiedniej siedziby, by zakończyć ostatecznie problemy przestrzeni magazynowej placówki. Pierwsze rozmowy z Magistratem, skupione wokół projektu zamiany budynku przy Rynku Kościuszki 4 na trzykondygnacyjną nieruchomość przy Al. J. Piłsudskiego 11/1 miały miejsce już w 2000 roku. Ze względu na stan fizyczny obiektu negocjacje zakończyły się jednak fiaskiem.

Przez następne lata padały kolejne, podobne propozycje - od przystosowania na potrzeby Archiwum obiektu biurowego Centrum Handlowego „Ryska”, poprzez zagospodarowanie budynków białostockiego MPEC, PSS „Społem”, na adaptacji międzywojennych zabudowań dawnej składnicy wojskowej przy ul. Węglowej kończąc. Ostatecznie, patrząc z perspektywy - na nasze szczęście, dr Sławomir Radoń - ówczesny Naczelny Dyrektor Archiwów Państwowych uznał, że korzystniejszym rozwiązaniem od adaptacji w/w obiektów będzie budowa nowej siedziby APB od podstaw. W 2008 roku Białystok znalazł się więc na liście przyszłych, potencjalnych inwestycji NDAP. W tym samym roku M. Kietliński wystąpił do Tadeusza Trsukolaskiego - prezydenta miasta, z prośbą o przekazanie na rzecz budowy odpowiedniej działki. 16 lutego 2009 roku Magistrat zaproponował zamianę dotychczasowej siedziby Archiwum na działkę budowlaną, położoną przy ul. A. Mickiewicza (w sąsiedztwie Sądu Rejonowego). Jednakże finalizacja formalności związanych z przedmiotową zamianą trwała kolejnych kilka lat. Wreszcie, 7 listopada 2014

roku ustanowiono trwały zarząd opisanej działki na rzecz Archiwum Państwowego w Białymstoku. Rok później ogłoszony został przetarg na opracowanie dokumentacji projektowej obiektu, a pod koniec tegoż roku (tj. 4.XII.2015) Urząd Miejski w Białymstoku wydał Decyzję 1159/2015, zezwalającą na jego budowę. 22 sierpnia 2016 r. Archiwum podpisało z firmą Skanska umowę, obejmującą wykonanie i wyposażenie nowej siedziby. Niecały rok później (29.V.2017 r.) wmurowany został akt erekcyjny, a z końcem wzmiankowanego roku inwestycję zakończono. Po długotrwałej i skomplikowanej akcji przemieszczania zasobu, archiwalia i pracownicy Archiwum ostatecznie przenieśli się do nowego obiektu w październiku 2018 roku.

Obecnie, tj. z końcem 2018 roku, Archiwum Państwowe w Białymstoku przechowuje 1643 zespoły archiwalne, złożone z 333 471 j.a., co stanowi łącznie niewiele ponad 3 kilometry bieżące akt (3 048,92 m.b.). Oczywiście Archiwum w rozumieniu jego białostockiej centrali, natomiast w ujęciu całej instytucji, a więc z jej Oddziałem w Łomży, jest to 2427 zespołów, zawierających 478 620 j.a., co stanowi 4 239,01 m.b. akt. Zasób Archiwum tworzą głównie akta administracji państwowej i samorządowej (szczegła - w zależności od okresu historycznego - departamentalnego, gubernialnego, wojewódzkiego, powiatowego, gminnego, jak i akta pojedynczych miast), dokumentacja wymiaru sprawiedliwości (sądów i prokuratur, notariatów, komorników i więziennictwa), akta stanu cywilnego (tak rzymskokatolickie, prawosławne, unickie, jak i ewangelickie, okręgów bożniczych czy gmin muzułmańskich - jako jedyne archiwum w kraju posiadamy tak zróżnicowane pod względem wyznaniowym materiały metrykalne), archiwalia instytucji gospodarczych i finansowych, stowarzyszeń i partii, instytucji oświatowo-kulturalnych, a także niewielka reprezentacja akt rodzinno-majątkowych. Nasze najstarsze materiały sięgają pierwszej połowy XVII w., są to, niestety nieliczne, przykłady ksiąg prowadzonych w lokalnych sądach szlacheckich - ziemskich i grodzkich, których najodleglejsze wpisy pochodzą z 1640 roku.

Archiwum Państwowe w Białymstoku, oprócz zadań zogniskowanych wokół gromadzenia, przechowywania i zabezpieczania materiałów archiwalnych, prowadzi także szeroko zakrojoną działalność wydawniczą, edukacyjną, popularyzatorsko-promocyjną, digitalizacyjną (zmierzającą do udostępniania zasobu on-line), a także badawczą. Organizuje, w porozumieniu z ośrodkami akademickimi, praktyki zawodowe dla studentów, przechowuje i zabezpiecza dokumentację niearchiwalną, pozostałą po zlikwidowanych zakładach pracy, a od 2018 roku - również i akta wyborcze.